

INDEXICKÉ VÝRAZY (III)

Rostislav NIEDERLE

The goal of this article is a general inspection of indexicals as a specific phenomenon of natural language on the one side, and a consideration of "semantization" of indexicals on the other side. The term "semantization" represents a criterion on the basis of which various approaches to relevant solutions are valued: if, according to Frege's view, all language expressions should express their senses, what kind of senses could be expressed in the case of indexicals? First, indexicals are explicated as a specific sort of language expressions. Second, how some contemporary philosophers deal with indexical puzzles is briefly propounded. It takes for granted that a comparison of various philosophers' approaches makes their pro et contra clear. By that way the article can acquire a parameter of basic synopsis. In certain passages of the text, summaries of the issues dealt with are included. The article is divided into three parts, dividing indexicals into temporal, individual and spatial, and demonstratives.

The third part deals with possible "semantization" of demonstratives: "I", "this", "there", "here". Theoretical solutions of this subject matter by Forbes, Tichý, Perry, Kaplan, Zalta and Lewis are presented.

4.2 Demonstrativa „já“, „toto“, „tam“, „zde“

Výraz 'demonstrativum' je spjatý s výrazem 'deixe'. Výraz 'demonstrativa' (nebo 'deiktory', tento termín zde nebudu dál používat) označuje skupinu výrazů sémantické kategorie „subjektivní demonstrace“, což znamená, že jde o promluvu s *ad hoc* ukázáním z hlediska mluvčí osoby (*ego – nunc – hic*). Demonstrativy nazýváme ukazovací zájmena a příslovce místa (zde, tam, v jejich demonstrativním užití¹). Patří skupina demonstrativ do předpokládané třídy indexických výrazů, tedy obecnější třídy výrazů, jejichž přítomnost ve větě způsobuje, že daná věta nevyjadřuje úplnou propozici? Tak např. věta

¹ Lze samozřejmě říci: „Zde je krásně!“, aniž bychom použili gesto ukázání. Je však lhostejné, zda příslovce místa zařadíme mezi demonstrativa nebo ne, protože takové zařazení jistě neruší jejich indexický rys, který sdílí s ukazovacími zájmeny. Další věc, která by měla být zdůrazněna, je, že v souvislosti s příslovci místa nemusí jít o výrazy, které vyjadřují singulární propozici: zde je důležité, jak budou tyto výrazy typově analyzovány. Můžeme je analyzovat jako individuové proměnné, ale také jako proměnné zastupující *třídy* individuí (např. Materna navrhuje typově analyzovat „zde“ jako množinu individuí. Viz [30], 119.)

(V) „On [\varnothing] je český bubeník“,

kde 'on' je demonstrativum a znak [\varnothing] říká, že jde o promluvu s fyzickým ukázaním na určitý fyzický předmět, jistě nevyjadřuje úplnou propozici. Nevíme prostě, koho zastupuje 'on', takže z logického hlediska jde o výraz s *volnou* proměnnou, který konstruuje konstrukci:

(V*) $\lambda w \lambda x [\lambda \wedge [\lambda^0 \check{C}_{wx}] [\lambda^0 B_{wx}]]$.

Stejně se chovají i věty jako (V) s výrazy „já“, „ty“ a jejich ekvivalenty v množném čísle. Skupinu demonstrativ lze rozdělit na demonstrativa personální (viz výše) a lokální (např. „zde“, „tam“). Specifické charakteristiky demonstrativ lze ukázat na schématu:

- (1) *referent* je totožný s mluvčím = subjektivnost (+/-)
- (2) *referent* je zúčastněný na hovoru = konkrétnost (+/-)
- (3) *referent* je přítomný = přímá epistemická dostupnost (+/-)

Distribuci těchto vlastností pronesení demonstrativ ukazuje následující tabulka (znaménka plus a minus jsou zde použita v jiném nežli matematickém významu – je-li např. společné pole [1. osoba a vlastnost (1)] označené znaménkem +, pak má demonstrativum pro první osobu vlastnost, uvedenou výše jako (1)):

Tabulka 1. ²	(1)	(2)	(3)
Zájmena:(os.) 1. osoby (já) ³	+	+	+
2. osoby (...)	-	+	+
3. osoby (...)	-	-	+
(ukaz.) tento, tato, toto, ...	-	-	+
Příslovce místa: zde, tam	-	-	+

² Zpracováno volně podle [10], 101–102.

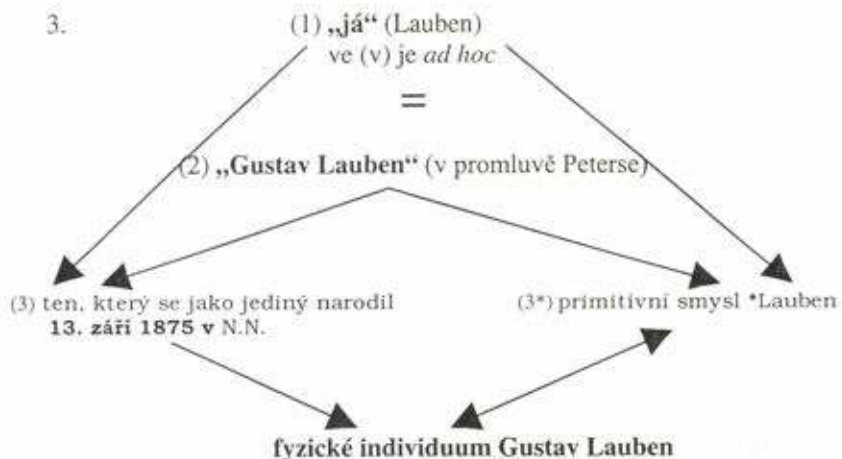
³ Pro zjednodušení uvažují pouze 1. osobu singuláru. Toto zájmeno, jak je patrné je mezi demonstrativy spíše pro úplnost – gesto ukázaní při proslovení 'já' je spíše gestem patosu či rétorickou berličkou, nežli nutností pro vymezení referentu. To také naznačuje, že tento výraz má jako jediný vlastnost (1). Dále se ukazuje, že demonstrativy nejsou pouze *gramaticky* ukazovací zájmena; termín 'demonstrativum' je termín *sémantický*: jak vidno, patří sem i zájmena osobní a příslovce místa.

Tabulka 1. ukazuje, proč jsou demonstrativa indexická; věty s demonstrativy jsou sémanticky *nesoběstačné*, úplnou propozicí vyjadřují až v okamžiku, kdy jsou prosloveny v určité situaci; pro určení propozice se vyžaduje znalost relevantní okolnosti – pro 1. osobu znalost mluvčího, pro 2. osobu znalost osloveného, pro 3. osobu znalost objektu, který je *hic et nunc* referentem, pro zájmeno *tento* (atd.) a pro příslovce místa stejně tak. Věty s těmito výrazy se analyzují pomocí volné proměnné.

Zabývat se budu pouze výrazy „já“, „toto“, „tam“ a „zde“ s tím, že případné poznatky, které by měly platit o těchto výrazech, by měly platit i o zbylých výrazech, které sdílejí též sémantický rys.

4.2.1 Zpět k Fregovi

Připomínám Fregův problém se sémantikou „já“ tak, jak byl tematizován v kap. 2. Lauben pronese: (v) “[Já] Byl jsem zraněn”. Leo Peter to slyší a o několik dní později Peter Rudolfo Lingensovi sdělí: “Gustav Lauben byl zraněn”. Takže ještě jednou: vyjádřili v tomto případě Leo Peter a Lauben stejnou myšlenku? Podle Frega ano, za předpokladu, že Lauben použije „já“ v nějakém komunikovatelném smyslu, např. „ten, který k vám nyní mluví“. Provázanost s problémy okolo vlastních jmen lze ukázat na schématu 3.: jak tomuto problému rozumět pro případ věty (v), pronesené v jednom případě Laubenem v druhém případě Peterem:

Člen (2) můžeme chápat tak, že vyjadřuje buď smysl jako deskripci, potom se však objevují potíže tak, jak byly vyloženy v kap. 4.1.2. Anebo, spolu s Tichým, můžeme říci, že vlastní jméno vyjadřuje primitivní smysl (3*), se kterým se individuum jedinečným způsobem pojí.⁴ Bylo už konstatováno, že toto řešení je vhodné jednak z hlediska cíle tohoto článku, jednak z hlediska fregovské ontologie. Vztah mezi členy (1) a (2) schématu lze takto nahlédnout jako vztah mezi tím, co – z důvodu jazykové ekonomie – v promluvě nahrazuje vlastní jméno (totiž „já“ v promluvě Laubenově) a vlastním jménem, které nahrazuje volnou proměnnou a kompletuje vyjádřenou propozici. V tomto smyslu není třeba zavádět fregovskou metafyziku nekomunikovatelného „já“: to řeší prostředkující úloha primitivního smyslu (3*). Jediný rozdíl mezi členy (1) a (2) tohoto schématu je sémantický (a snad ontologický): zatímco (1) je tu k tomu, aby vyjadřoval primitivní smysly (potenciálně nekonečně) mnoha individuí, vyjadřuje každé individuální jméno (tedy (2)) primitivní smysl právě jednoho individua (4). Připomínám, že schéma 3. *nevyklučuje* deskripci jako smysl vlastního jména. Každý může pravdivě říci „Já jsem já“; ale pouze Lauben může pravdivě říci „Já jsem Lauben“. Abychom se vrátili k Maternově imperativu: k dispozici máme (1); nechť je dáno (2); pak bude indexický determinátor ((1) „já“) nahrazen nein-
dexickým determinátorem (2) – zde vlastním jménem „Gustav Lauben“.

Co bude znamenat úkol „sémantizace demonstrativ“? V několika následujících kapitolách se pokusím předvést připomínky a námítky k fregovskému pojetí některých autorů, jakož i zásadní projekty na sémantizaci jazyka s indexickými výrazy – demonstrativy.

4.2.2 Forbes o Fregovi, indexických výrazech a propozičních postojích

Předmětem Forbesova zájmu⁵ je chování demonstrativ (nejen jich) ve větách s propozičními postoji. To jsou, jak známo, věty, uvozené tzv. epistemickými slovesy: XY věří, že..., XY doufá, že..., XY se domnívá, že... atp. Podle Forbesa ve větě,

(-) Prokop se domnívá, že (vy) jste český prezident

použité v rozhovoru s V. Havlem, referuje 'vy' přímo k V. Havlovi, nikoli ke smyslu, který by ho vyčleňoval. Forbes zde naráží na známý Fregův kontextualismus. Následuje poznámka o Fregově filosofii jazyka tento kontextualismus vysvětlující, která by měla sloužit jako úvod k výkladu Forbesových idejí.

⁴ To je samozřejmě neúplná disjunkce: jistě existuje více způsobů, jak tento problém uchopit.

⁵ Viz [11], 3–31.

(Frege tvrdil, že když výraz (jméno či deskripce) umístíme za sloveso propozičního postoje, pak tento výraz *neděnotuje* to, co obvykle denotuje, totiž extenzi tohoto výrazu. Tím se vysvětluje, proč Princip Substitute neplatí pro termíny, které ve větách následují za slovesem propozičního postoje. Tento Princip říká následující: Jestliže se jméno, třeba *j*, objevuje ve větě *V* a věta o identitě $j = k$ je pravdivá, pak Princip Substitute říká, že substituce jména *k* za jméno *j* nemá vliv na pravdivost věty *V*. Obecně: kde *V* je věta, *j* a *k* jsou jména a $V(j)$ se liší od $V(k)$ alespoň jedním výskytem substituce $V(j/k)$, pak platí

$$V(j) \wedge (j = k) \therefore V(k).$$

Co tento Princip říká? Jestliže řekneme o nějakém objektu pravdivou větu, pak i když se změní jméno, jímž k danému objektu referujeme, můžeme stále pronášet o této věci pravdivá tvrzení. Sám Frege si však povšiml následujícího protipříkladu ke svému Principu:

Prokop se domnívá, že Mark Twain napsal *Huckleberryho Finna*

Mark Twain = Samuel Clemens

\therefore Prokop se domnívá, že Samuel Clemens napsal *Huckleberryho Finna*⁶

Aby závěr logicky vyplýval z daných premis, musela by mít druhá premisa formu „Prokop se domnívá, že Mark Twain = Samuel Clemens“. Jinak existují stavy věcí, ve kterých jsou premisy pravdivé a závěr nepravdivý. John zkrátka nemusí mít o pravdivosti druhé premisy ani tušení a proto se nemusí domnívat, že Samuel Clemens napsal *Huckleberryho Finna*. Takže ve větách s propozičními postoji Princip Substitute selhává. (Připomínám, že zavedení primitivního smyslu pro vlastní jména tento problém ruší: individuum, spojené se jmény Mark Twain a Samuel Clemens, je vybíráno jedním primitivním smyslem.) Navíc, Fregova diference smysl /význam platí i pro jména. Podle něj jména 'Mark Twain' a 'Samuel Clemens' vyjadřují ve větách s propozičními postoji rozdílné smysly (viz vysvětlení informativnosti rovnosti $a = b$). V našem případě to platí pro věty

(s) Prokop se domnívá, že Mark Twain napsal *Huckleberryho Finna* a

(s*) Prokop se domnívá, že Samuel Clemens napsal *Huckleberryho Finna*.

⁶ Pasáž o Fregově filosofii jazyka na těchto stránkách je inspirována výkladem, který lze nalézt na internetových stránkách Stanfordského filosofického slovníku <http://plato.stanford.edu/entries/frege/>. Autorem hesla „Frege, Gottlob“ je zde E. Zařta.

Věta „Samuel Clemens napsal *Huckleberryho Finna*“ ve fregovské teorii denotuje pravdivostní hodnotu.⁷ Vyskytne-li se ovšem taková věta za slovesem propozičního postoje, ztrácí svoji obvyklou denotaci a namísto pravdivostní hodnoty denotuje svůj smysl. Jestliže však 'Mark Twain' a 'Samuel Clemens' denotují rozdílné entity, pak není důvod očekávat, že bude v tomto případě platit Princip Substitute. Jak by tedy Frege analyzoval zprávu o propozičním postoji⁸ (s)? Výraz „Domnívá se, že“ denotuje ve fregovské sémantice funkci, která zobrazuje denotaci věty „Mark Twain napsal *Huckleberryho Finna*“ do Pojmu. V tom případě však není denotace věty Mark Twain napsal *Huckleberryho Finna*“ pravdivostní hodnota, nýbrž *myšlenka*. Tato vyjádřená myšlenka se odlišuje od myšlenky denotované větou „Samuel Clemens napsal *Huckleberryho Finna*“ v příslušné zprávě o propozičním postoji (s*). Protože se myšlenka, vyjádřená větou „Samuel Clemens napsal *Huckleberryho Finna*“ v tomto kontextu liší od myšlenky, denotované v tomtéž kontextu větou „Mark Twain napsal *Huckleberryho Finna*“, liší se Pojem denotovaný větou „domnívá se, že Mark Twain napsal *Huckleberryho Finna*“ od Pojmu denotovaného větou „domnívá se, že Samuel Clemens napsal *Huckleberryho Finna*“. Lze myslet, že Pojem denotovaný prvním predikátem zobrazuje Johna do Pravdy, zatímco pojem denotovaný druhým predikátem nikoliv. V tomto případě tedy Fregova analýza potvrzuje obecně sdílenou intuici, že John se může domnívat, že Mark Twain napsal *Huckleberryho Finna* aniž by se zároveň domníval, že tím autorem je Samuel Clemens. V tomto případě je tedy zachován Princip Substitute: skutečnost, že nemůžeme nahradit jméno „Samuel Clemens“ jménem „Mark Twain“ ve větách, které následují za slovesy propozičního postoje, nepředstavuje důkaz

⁷ Fregovu filosofii jazyka lze stručně objasnit na jednoduchém příkladu. Uvažujme větu 'Prokop miluje Marii'. Podle Fregova názoru jsou r[p] a r[m] reálná individua v pořadí Prokop a Marie. r[M] (milovat) je funkce, která zobrazuje r[m] (tj. Marie) do funkce, která slouží jako reference predikátu 'miluje Marii'. Tuto funkci můžeme nazývat r[Mm]. Funkce r[Mm] zobrazuje r[p] (tj. Prokopa) do referentu věty 'Prokop miluje Marii'. Tuto referenci této věty lze nazývat r[pMm]. Protože r[Mm] zobrazuje objekty do pravdivostních hodnot, jde o fregovský Pojem. Takže r[pMm] je pravdivostní hodnota Pravda, jestliže extenze Pojmu [Mm] obsahuje Prokopa; jinak je to pravdivostní hodnota Nepravda. Takže podle Fregova názoru *denotuje* věta 'Prokop miluje Marii' pravdivostní hodnotu. Tato věta však rovněž vyjadřuje smysl s[M] (smysl jména 'miluje'), a ten se pokládá za funkci. Tato funkce zobrazuje s[m] (smysl jména 'Marie') do smyslu predikátu 'miluje Marii'. Smysl 'miluje Marii' nechť je třeba s[Mm]. Funkce s[Mm] zobrazuje s[p] (smysl jména 'Prokop') do smyslu celé věty. Smysl celé věty nechť je s[pMm]. A právě tento smysl celé věty nazývá Frege *myšlenkou*. Zatímco existují pouze dvě pravdivostní hodnoty, je myšlenek nekonečně mnoho. *Ibid.*

⁸ Anglosaská literatura užívá obrat „propositional attitude report“.

proti zmíněnému Principu. Neboť má-li Frege pravdu, pak jména v těchto kontextech nemají svoji obvyklou denotaci.)

Takže zpět k Forbesovi, který základní východiska fregovské sémantiky, uvedená výše, přijal za své. Forbes chápe svůj úkol tak, že se vyrovnává s preteoretickými intuitivními názory na to, jak demonstrativa a indexické výrazy fungují, jsou-li použita k tomu, aby taková připsání (postoje – R. N.) provedla; neboť mnozí filosofové se domnívali, že právě na tomto problému se samy ukazují základní vady Fregova obecného pojetí. Hlavní potíž je v tom, co Frege tvrdil, totiž že uvnitř kontextů postojů nemá referující termin svou obvyklou referenci. Přesto se zdá zřejmé, že v takových kontextech demonstrativa a indexické termíny, což jsou nepochybně paradigmata (přimo – R. N.) referujících terminů, svoji obvyklou referenci *mají*. Takže teze o 'odstranění obvyklé reference' (*customary reference displacement*) je zde zřejmě chybná.⁹

Podle Forbese demonstrativa referují přímo (= bez prostředkující úlohy smyslu) a „preteoretická intuice“ mu praví, že stejně tomu musí být i v případě propozičních postojů, jako ve větě (-) (s. 242). Forbes zastává (jak sám říká neo-fregovské) stanovisko, že obvyklá reference predikátu (prvního řádu, jednomístného) je vlastnost, zatímco obvyklý smysl je způsob, jak tuto vlastnost myslet; obvyklou referencí jména je obyčejný (*ordinary*) objekt a jeho obvyklý smysl je způsob, jak tento objekt myslet, či způsob jeho danosti. Takže: ve Forbesově koncepci ve větě (-) demonstrativum „vy“ referuje za uvedených okolností k Václavu Havlovi a nikoli k nějakému způsobu, jak tuto osobu myslet. To by narušovalo výše zmíněný Fregův kontextualismus – změnu denotace při připisování propozičních postojů. Tak tomu však podle Forbese není. Věta (-) má být významově ekvivalentní větě

(--) [Vy] Jste ten, o kom se Prokop domnívá, že je český prezident.

Podle Forbese vyjadřují věty (-) a (--) stejnou myšlenku,¹⁰ neboť na rozdíl od vět s vlastními jmény (viz pozn. pod čarou 178) je lze jednotně formalizovat jako

⁹ Viz [11], 4.

¹⁰ Na rozdíl od stejných vět, ale s vlastními jmény v pozici subjektu vedlejší – domnívané – věty (?) „Prokop se domnívá, Václav Havel je český prezident“ a (!) „Václav Havel je někdo, o kom se Prokop domnívá, že je český prezident“, které stejnou myšlenku vyjadřovat nemají. Když Forbes použije pro označení smyslu černé tečky, vypadá věta (?) takto: (?*) D(Prokop, *Václav Havel je český prezident*), zatímco věta (!) vypadá následovně: (!*) (∃α)(Z(α, VH) & D(Prokop, α * 'český prezident')), kde (obecně) znak 'Zxy' znamená 'x je způsobem danosti y'a znak "' zastupuje způsob kombinace smyslů, z nichž se tvoří komplexní smysl. Podle Forbese věta (!) připsuje domněnku o nějakém objektu x Prokopovi, neurčuje však jednoznačný obsah těchto

(--*) ($\exists\alpha$) ($Z(\alpha, vy)$ & $D(P, \alpha^*$ „je český prezident“))

(kde „ v^* “ denotuje fregovský smysl výrazu v ; kde v je bez černých teček, denotuje v fregovský význam; viz též pozn. pod čarou 177), přičemž v (--*) se 'vy' vyskytuje se svojí obvyklou (přímou) referencí, což podle Forbese potvrzuje „preteoretickou intuici“ o větě (-). Takže v případě vět s demonstrativy v pozici subjektu jde vždy o domněnky *de re*. To je důsledek jistých vlastností indexických výrazů, viz **Tabulka I** (s. 240).

Dále Forbes tematizuje iterativní připsování propozičních postojů s indexy.¹¹ Mějme větu

(---) Pavel věří, že se Prokop domnívá, že [vy] jste český prezident.

V této větě jsou dvě místa, kam lze umístit výraz „vy“, totiž

(---*) Pavel věří, že [vy] jste ten, o kom se Prokop domnívá, že je český prezident.

(---**) [Vy] Jste někdo, že Pavel věří, že se Prokop domnívá, že [vy] jste český prezident.

Podle Forbese nelze rozeznat rozdíl ve významu mezi těmito větami.¹² Všechny tři uvedené případy jsou analyzovány takto:

domněnek. Jádro věty (!) je čistě v tom, že se Prokop domnívá propozici *a* tom *a* o tom, v tom smyslu je *on/ona* takový-á nebo takový-á. Ve fregovské terminologii, tak, jak ji používá Forbes, je propozice o nějakém objektu *x* pouze tehdy, jestliže obsahuje nějaký způsob, jak myslet (způsob danosti) toto *x* jako svoji složku; takže věta (!) se například týká toho, že Prokop myslí propozici se způsobem danosti Václava Havla jako složkou v tom smyslu, že je český prezident. Vzhledem k tomu, že v (!) má výraz 'VH' (Václav Havel) svoji obvyklou (přímou) referenci, pak z ní, spolu s případným Havlovým druhým jménem (řeba Miloš Klaus) 'Václav Havel = Miloš Klaus' vyplývá, že Miloš Klaus je někdo, o kom se Prokop domnívá, že je český prezident. *Ibid.*, ss. 4–8.

¹¹ *Ibid.*, 15, 16.

¹² Opět: aby měla tato analýza demonstrativ zjevný smysl, je třeba ji srovnat s větami, které v pozici subjektu obsahují vlastní jméno. Forbes uvádí příklad, zde samozřejmě přizpůsobený. Nahraďme tedy v našich větách demonstrativum (resp. index, v tomto případě není třeba gesta ukázání) vlastním jménem:

(f) Pavel se domnívá, že se Prokop domnívá, že Václav Havel je český prezident.

Z této věty podle Forbese nemůžeme vyvodit větu

(ff) Pavel se domnívá, že Václav Havel je ten, o kom se Prokop domnívá, že je český prezident,

neboť Pavel nemůže provést exportní vyvození (tj. vyvození ze smyslu do významu – extenze, protože nevíme, jakým smyslem/deskpci byl V. Havel vyčleněn).

(an) ($\exists\alpha$)(P(α . vy) & V(Pavel, *D(Prokop, α ^ *je český prezident)*)).

Pro připisování postojů s indexickými výrazy tedy platí podle Forbese tzv. **teze o ekvivalenci**: připsání postojů, které se liší pouze v povrchové pozici indexického výrazu (jako např. u výše uvedených tří vět), vyjadřují tutéž propozici.

Výhrady: na uvedených příkladech je zřejmé, že Forbesův nástroj analýzy je příliš hrubý: podtržená složka analýzy (an) se chová stejně podivně jako Kaplanův operátor *dthat* (viz); za druhé se složky neoznačené černými tečkami (V, Pavel) chovají extenzionálně – na této úrovni zjevně nemohou být fregovskými „*myslenkizovány*“, takže se Forbesova analýza v tomto meritu mýjí s cílem tohoto článku (čimž samozřejmě nechci říci, že moje kritérium je současně kritériem správnosti tematizovaných analýz). Dále není jasné, co přesně, ontologicky vzato, znamená analýza (an): obsahuje např. Pavla, osobu z masa a krve, takže fregovská abstraktní myšlenka to zjevně není (resp. není to $(n+1)$ -tice, kde n je aritmetický součet složek myšlenky).¹³

Podívejme se nyní, jak Forbes analyzuje Fregův problém s výrazem „já“. Na tomto místě uvedu dva Fregovy citáty, které už sto let nedají filosofům jazyka spát a které problém se sémantikou já tematizují. Takže

(F2) Každý je presentován sám sobě jedinečným a primitivním způsobem, jakým není presentován nikdo jiný. Když si Dr. Lauben myslí, že byl raněn, nejspíše tento primitivní způsob přijme jako bázi, ve které je presentován sám sobě. A pouze Dr. Lauben sám může chápat myšlenky determinované takto. Jednou však bude Lauben chtít komunikovat s druhými. Nemůže komunikovat myšlenku, kterou sám nepochopil. Tudíž řekne-li nyní 'Byl jsem [já] raněný', je nucen použít zájmeno 'já' v tom smyslu, v jakém je pochopí druhí, dejme mu ve smyslu 'ten, kdo k vám právě v tuto chvíli hovoří'.¹⁴

¹³ Tichý obhájí zavedení konstrukcí jako sémanticky relevantních entit (Materna mluví o „dvouúrovňové“ sémantice (konstrukce mezi výrazem a tím, co výraz denotuje)) na příkladu věty „Tom je vyšší než Sam“. Fakt, který tato věta označuje, neobsahuje vztah 'vyšší než', protože kdyby obsahoval, pak bychom museli připustit, že současně obsahuje vztah 'menší než'. Neboť věty 'Tom je vyšší než Sam' a 'Sam je menší než Tom' označují týž fakt: „Autři, kteří neznají pojem propoziční konstrukce, zoufale hledají něco, čemu by připsali trojdílnou strukturu. [...] Říkají, že onen vztah je jedním ze svých tří vlastních prvků. Podobně bychom mohli tvrdit, že biliárová koule má trojdílnou strukturu, protože v ní musíme rozlišit stůl, na kterém leží, tágo, které ji postrkuje a – kouli samotnou.“ Viz [57], 14, 15.

¹⁴ Citace (F2) a (F3) jsou obě in [12], 39–40; slovenský překlad 269–270.

Užitečnost Forbesovy teze o ekvivalenci se ukazuje v těch případech, kdy jde o připsání postoje nějakému subjektu, kde objektem postoje je tento subjekt sám, tedy třídu připsání, kde se objevuje to, co Castaneda nazval „quasi-indikátory“¹⁵; je-li například zájmeno (tedy s určitou licenci demonstrativum) „já“ použito jako quasi-indikátor, má smysl „já sám“ (*I myself*), jako třeba ve větě

(f) [Já] Domnívám se, že [já sám] jsem v nebezpečí.¹⁶

Jaká je souvislost s postulovanou tezí o ekvivalenci? Lze najít situaci, kdy nevíme, že ten, na koho se dívám např. v údajném zrcadle, zatímco je to sklo, jsem já. V tom případě by byla podle Forbese věta

(ff) [Já] jsem někdo, o kom se domnívám, že je v nebezpečí,

pravdivá a věta (f) nepravdivá. Takže teze o ekvivalenci by zde neměla platit. Jak to vysvětlit? Forbes rozliší mezi *typem* způsobu danosti první osoby, která je denotována výrazem „[sám]“ [“self”] a jeho různými *tokeny*; takže výraz „[sám]_{Lauben}“ denotuje v tomto pojetí způsob danosti Laubena, který může v myšlence použít pouze Lauben. Pouze myšlenky, jejíž složky jsou smysly-token, mohou být jak objekty postojů, tak tím, co nabývá pravdivostních hodnot.

Podle dosud uvedeného bude analýza, která vysvětlí rozdíl mezi (f) a (ff) tato:

(f*) D(já, [sám]₁ ^*v nebezpečí*).

Z (f*) je zřejmé, že v (f) nemá druhý výskyt zájmena „já“ obvyklou referenci. Forbes:

Je-li Fregova doktrína způsobů danosti první osoby správná, pak, při připsování domněnky nějakému subjektu o stejném subjektu, je tu způsob danosti objektu domněnky, o které lze zaručit, že ji ten, kdo se domnívá, má: bylo by překvapující, kdybychom nedisponovali lingvistickou formou, která tohoto využívá.¹⁷

Pokud jde tedy o Laubenovu komunikaci s námi, nabízí forbesovská analýza (f*) věty (f) Castanedou inspirované řešení, totiž že Lauben říká, že

¹⁵ Viz [8], 439–456.

¹⁶ Viz [11], 18–20.

¹⁷ Viz [11], 19.

[on sám] byl raněný. Takže Peterovu větu, kterou Lingensovi vyjadřuje stejnou propozici jako tu, kterou původně vyjádřil Lauben, lze zapsat jako

(f**) Říká(Lauben, [sám]_{Lauben} ^*byl raněný*).

přičemž (f**) nevyžaduje schopnost použití výrazu [sám]_{Lauben} v Peterových (resp. našich) myšlenkách; vše, o co z epistemického hlediska jde, je schopnost použít smysl, jehož *reference* je [sám]_{Lauben}, tedy to, čemu Frege říká nepřímý smysl¹⁸. Forbes:

Že můžeme použít nepřímý smysl, který referuje ke smyslu, jenž použit nemůžeme, není o nic tajemnější než naše schopnost použít smysl, který referuje k (Laubenově) bolesti, kterou my sami nejsme schopni *cítit*. Čili analýza (f*) věty (f) by měla být uvažována tak, že zastupuje třídu výjimek ke zmíněné tezi ekvivalence. Pro tyto výjimky je charakteristické, že indexický výraz ve vedlejší postojové větě má nějaký indexický nebo jiný referující termín jako antecedent a svoji referenci odvozuje ze svého antecedentu jinak než přímo. Tento jev budu nazývat anaforickým indexickým výrazem oproti čistému nebo deiktickému indexickému výrazu [...].¹⁹

Forbesovo řešení se na první pohled zdá správné: vysvětluje to podstatné, co Frege chápal jako hádanku reference k „já“. Je však toto vysvětlení úspěšné? V jeho článku jsem nenalezl místo, kde by Forbes obecně explikoval smysl, jehož referentem je smysl [sám]_{Lauben}. Dalším, výše zmíněným problémem je, že Forbes opomíjí Fregovo ontologické zázemí, pro které ten pléduje ve své *Myšlence*. Nedostatečnost Forbesovy analýzy se však nejlépe ukáže ve srovnání. To je tématem následující kapitoly.

4.2.3 Tichý o infinitních iteracích a nekonečně mnoha primitivních smyslech

Forbes nabízí jako příklad iterativního připsání postoje větu

(g) Prokop tuší, že se Pavel domnívá, že [vy] jste byl bubeník,²⁰

s tím, že analýza (g) je následující:

(g*) $(\exists \alpha)(Z(\alpha, \text{vy}) \ \& \ T(\text{Prokop}, \text{*D(Pavel, } \alpha \text{ ^*byl bubeník*)})$).²¹

¹⁸ V tom to spočívá: nereferujeme ke smyslu [sám]_{Lauben} (Forbes respektuje Fregovu poznámku, podle níž je tento smysl epistemicky přístupný pouze Laubenovi) nýbrž ke smyslu, jehož referentem je [sám]_{Lauben} (což má být intersubjektivně přístupný smysl).

¹⁹ Viz [11], 21.

²⁰ *Ibid.*, 15–16.

Existenční kvantifikátor v (g^*) má vázat oba výskyty α . Jak je to možné, jestliže definičním oborem jsou v prvním případě osoby a ve druhém případě smysly? V poznámce pod čarou 16 v pojednávaném článku Forbes rozvádí své pojetí hierarchie fregovských smyslů:

[...] černé tečky²² používám jako uvozovky ohraničující smysl [...]. Mohl bych uvést pravidla, podle kterých se analýza "D(Pavel, α ^ *byl bubeník)*" rozšiřuje na "D**Pavel* ^ α ^ **byl bubeník**", to by však předem rozhodovalo (*prejudge*) problém hierarchie smyslů. Namísto toho rozšiřuji analýzu "D(Pavel, α ^ *byl bubeník)*" na "D* ^ *Pavel* ^ α ^ ^ *byl bubeník* ^" a zavádím pravidlo, že jestliže V je výraz angličtiny (resp. češtiny – R. N.), pak výsledek zápisu levé černé tečky a pravé černé tečky ohraničující výraz V denotuje $Smysl(V)$, zatímco když je V termin pro smysl, pak výsledek zápisu levé černé tečky a pravé černé tečky ohraničující termin V denotuje $Smysl(Val(V))$ (který může nebo nemusí být stejný jako $Val(V)$), kde $Smysl$ je funkce, definovaná pro výrazy a smysly, jejíž definičním oborem jsou smysly. [...] tato pravidla jsou korektní pouze za předpokladu, že pro libovolný subjekt S a libovolný smysl α , který může subjekt S použít v myšlence, má S nanejvýš jeden způsob, jak myslet α .

Přes Forbesovo vysvětlení pro mě zůstává záhadou (na vině je buď lapidárnost, ne-li nejasnost této pasáže Forbesova textu, nebo moje nedostatečnost), jednak to, proč, vcelku zbytečně, Forbes používá montaguovský klobouček k označení způsobů, jakými jsou kombinovány jednotlivé smysly, tedy nikoli s jeho obvyklým – montaguovským – významem; další nejasností je, proč nemá být *předem* rozhodnut „problém hierarchie smyslů“. Zde můžeme přímo navázat na Tichého teorii primitivních smyslů a jejich hierarchii.

Teoretická výhodnost zavedení *primitivního* pojmu (viz kapitola 4.1.5) se ukáže ve chvíli, kdy si uvědomíme, že primitivní smysly nejsou doménou pouze fyzických objektů, ale *všech* objektů universa, tedy i abstraktních objektů, jako jsou samotné fregovské smysly. Takže problém iterací ve spojení s *předem* danou hierarchií smyslů řeší Tichý takto: vedlejší věta věty

(g) Pavel věří, že (—g) [vy] jste byl bubeník

²¹ Tato analýza má být analýzou jak čtení (g) buď v parafrázi „Prokop tuší, že [vy] jste někdo, o kom Pavel věří, že [vy] jste byl bubeník“, tak analýzou parafráze s odlišnou druhou pozicí demonstrativa „vy“: „[vy] Jste ten, o kom Prokop tuší, že Pavel věří, že jste [vy] byl bubeník“.

²² Původní text neobsahuje černé tečky, ale rohově uvozovky. Důvod této změny je typografický.

musí mít, což vyplývá z všeobecnosti teze o smyslu a referenci, nejen referent, ale také smysl. Musí vyjadřovat určitý způsob presentace tohoto referentu (jímž je myšlenka). V nepřímém kontextu (propoziční postoj!) musí jméno vyjadřovat nepřímý smysl, odlišný od obvyklého smyslu tohoto jména. Ovšem nepřímých smyslů, který má vybírat smysl ($-g$), je mnoho – například to může být smysl „oblíbený smysl Prokopa Bubna“. Tichý čini smysl ($-g$) jedinečným právě zavedením jedno–jednoznačného zobrazení z objektů (jakýchkoli) do jejich primitivních smyslů.²³ Takže vlastní jméno Pavel v (g) nevyjadřuje svůj obvyklý primitivní smysl, nýbrž primitivní smysl, který vybírá jeho obvyklý primitivní smysl; demonstrativum „vy“ v (g) lze, jak už bylo řečeno, *hic et nunc* nahradit vlastním jménem (jazyková ekonomie demonstrativ!), toto jméno pak v (g) vyjadřuje primitivní smysl primitivního smyslu, který vyjadřuje primitivní smysl daného jména. Tichý:

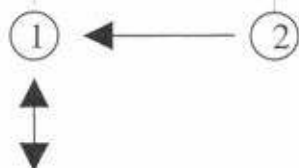
Protože lze nepřímé kontexty naskládat *ad infinitum*, každému jednoduchému jménu odpovídá nekonečná sekvence smyslů: přímý smysl, nepřímý smysl na první úrovni, nepřímý smysl na druhé úrovni atd. Na takové sekvenci však není nic epistemologicky neobvyklého, protože každý následný člen této sekvence lze stále stejně generovat z předcházejícího pomocí zobrazení–zpáteční cesty. Schopnost mluvčího porozumět jménu v libovolném kontextu tak není o nic tajemnější, než schopnost účetního sčítat libovolná přirozená čísla.²⁴

Jaký smysl vyjadřuje demonstrativum „já“ v Laubenově oznámení, že je „byl zraněný“? Jde o výraz indexický, tedy takový, o kterém bylo v úvodu článku konstatováno, že jeho smysl je závislý na relevantní okolnosti, což je v tomto případě mluvčí: primitivní smysl „já“ vybírá mluvčí. Ve Forbesově větě (f)

²³ Viz [55], 46.

²⁴ *Ibid.*, 39. Forbes by, s použitím primitivních smyslů, zřejmě dospěl k témuž. Podívejme se, co říká: „[...] nevyžaduje (se) schopnost použití výrazu [sám]_{Lauben} v našich myšlenkách; vyžaduje (se) pouze schopnost použít smysl, jehož reference je [sám]_{Lauben}, tedy to, čemu Frege říká nepřímý smysl.“ Viz [11], s. 21.

[já₁] Domnívám se, že [já₂] jsem v nebezpečí.

referent

vyjadřuje první výskyt zájmena „já“ primitivní smysl vybraný *ad hoc* mluvčím této věty, zatímco druhý výskyt ve vedlejší větě vyjadřuje primitivní smysl (kruh 2) primitivního smyslu (kruh 1). Podobně s problémem smyslu Laubenovy věty „[já] Byl jsem zraněný“. V tom případě Lauben označuje sebe sama (referent) prostřednictvím jím vybraného primitivního pojmu. Prohlásí-li Peter později „[on] Byl zraněný“, referuje, podobně jako ve Forbesově analýze, nikoli k [já₁], nýbrž k [já₂], tedy primitivnímu pojmu, který vybírá primitivní pojem v tomto konkrétním případě Gustava Laubena jako fyzické osoby. Dejme ještě slovo Tichému:

Předpokládejme, že 'X' vyjadřuje primitivní smysl, který vybírá Laubena. Pak je Lauben, podle Fregeho, jedinou osobou, která je schopna rozumět výrazu 'X'. Může analyzovat myšlenky, které by vyjádřil těmito větami přirozeného jazyka: '[já] Jsem zraněný', 'Věřím, že [já] jsem zraněný' a '[já] Věřím, že [já] věřím, že [já] jsem zraněný', pomocí ideografických formulí v pořadí 'Z (X)', 'V(X,Z(*X))' a 'V(X,V(*X,*Z(**X)))'. Jestliže si je Lauben vědom toho, že on je Lauben, pak myslí myšlenku vyjádřenou rovností 'X = L'.²⁵

Větu s iterací „Lauben věří, že Lauben věří, že Lauben je zraněný“ pak Tichý analyzuje jako

$\forall V (\forall L, V(L, *Z (*L)))$,

kde symbol '*' označuje funkci zpětné cesty mezi objektem a jeho primitivním smyslem, primitivním smyslem tohoto primitivního smyslu atd. *ad infinitum*. „Demonstrativní“ verzi této věty „Já věřím, že já věřím, že [já]

²⁵ Ibid., 46. Obrácený montaguovský klobouček „ \forall “ v této Tichého notaci zastupuje smysl jména „Lauben“, jako je např. „jediný doktor, který bydlí na Kaiserstrasse 21, N.N.“ Jde tedy o složené jméno: nahrazení 'L' v notaci 'L' jiným jménem s týmž smyslem bude dávat jiný smysl Laubena. Je třeba tedy rozlišit tuto interpretaci 'L' od té, kterou používá Forbes.

jsem zraněný“ by pak bylo možno v Tichého notaci analyzovat s volnou proměnnou ξ jako

$$\forall V(\forall \xi, V(\xi, *Z(*\xi))),$$

kde fregovskou myšlenku obdržíme zaplněním mezery v této matici jednotlivými symboly, které reprezentují jednotlivá jména. Takto Tichý „sémantizuje“ demonstrativa: věty s demonstrativem(-vy) jsou chápány jako otevřené konstrukce – nevyjadřují úplně propozice. Ovšem Tichého analýza je fregovská v tom, že demonstrativum, proslovené ve větě, přispívá této větě smyslem, nikoli referentem.

4.2.4 Perryho rekonstrukce Fregova chápání demonstrativ

Ve svém článku Frege o demonstrativech²⁶ Perry argumentuje, proč není ani nutné, ani postačující spojovat s hodnotou demonstrativa v proslovené větě jakýkoliv smysl. Fregovská myšlenka, jak ji chápe Perry, má být nekompletní fregovský smysl plus *hodnota* demonstrativa. Takže jedna z teorií PR. Proti tomu se bouří Tichý:

At' se člověk dívá na jádro tohoto návrhu jakkoli, je zřejmé, že jde o drastickou revizi Fregovy sémantiky. Porušuje dva principy, které Frege znovu a znovu opakoval: že smysl větné promluvy je myšlenka a že myšlenky sestávají výlučně ze smyslů.²⁷

Perry nezavádí pojem primitivního smyslu. Proto může říci, že „od reference ke smyslu není cesty zpět“.²⁸ Věta „[Já] Jsem byl zraněný“ v jeho koncepci vyjadřuje „daný“ (*had*) smysl, táž věta, pronesena Laubenem, má „vyjádřený“ smysl, jehož složkami jsou *osoba* Lauben a neúplný fregovský smysl vyjádřený větnou formou „___ byl zraněný“. Smysl větné promluvy „[Já] Jsem byl zraněný“ tedy není abstraktní fregovská myšlenka, ale spíše gramatické pravidlo, které Perry nazývá *rolí* věty s demonstrativem. Jde o pravidlo, jak pro libovolnou větu s demonstrativem typu $V(\)$ dospět od jednotlivého kontextu k pravdivostní hodnotě.

$V(d)$ je pravdivá v proneseném kontextu k tehdy a jen tehdy, jestliže hodnota d v k spadá pod pojem, na který je referováno výrazem $V(\)$.²⁹

²⁶ Viz [40], 474–497.

²⁷ Viz [57], 111.

²⁸ Viz [39], 479.

²⁹ *Ibid.*, 479.

Taková role přivádí od kontextů k objektům, v případě věty je tímto objektem pravdivostní hodnota. Výraz „[Já] Jsem byl zraněný“, je-li pronesen Laubenem, je pravdivý tehdy a jen tehdy, jestliže Lauben spadá pod pojem, na který referuje výraz „() byl zraněný“. Perryho role tedy má být, stejně jako smysl, procedura pro určení pravdivostní hodnoty. Rozdíl mezi nimi spočívá v tom, že role je procedura, která začíná u kontextu.

Z řečeného je zřejmé, že Perryho analýza nenabízí smysl, který by ve větě promluvě vyjadřovalo demonstrativum.

4.2.5 Kaplanova teorie demonstrativ

Kaplan zavedení primitivního smyslu odmítá. Argumentuje pomocí příkladu, který zde volně reprodukuji.³⁰ Nuže: představme si, že vychováme identická dvojčata, Castora a Polluxe (*dioskúrové* – jde o postavy z řecké mytologie, nejslavnější dórské hrdiny po Héraklovi; narodili se jako dvojčata, přesto byli nevlastními bratry) za kvalitativně identických podmínek, kvalitativně identických stimulů atd. Monitorujeme jejich stavy mozku a mírně korigujeme jejich mozkové struktury, jestliže se začínají rozcházet. Na všechny kognitivní stimuly odpovídají dvojčata stejně. Žádné z dvojčat nepoužívá vlastní jméno pro to druhé nebo pro sebe – říkají jen 'můj bratr' a 'já'. Lze takto docílit, aby tato dvojčata měla stejně kognitivní (tj. psychologické) stavy?³¹ Podle Kaplana ano. Vtip je však v tom, že se tato dvojčata domnívají odlišné věci, protože (mají osvojen identický repertoár vět!), obě říkají

- (j) můj bratr se narodil dřív než *já*“ („můj bratr je větší dřív než *já*“ a pod.),

a tato tvrzení dvojčata tedy vyjadřují sporně. Tady má třeba Castor pravdu a Pollux nepravdu. Kaplan uvádí, že toto odlišuje jejich kognitivní stavy, i když Castor a Pollux jsou ve stejném kognitivním stavu. To se může zdát poněkud nejasné, neboť totožnost kognitivního stavu by zde byla zřejmě definována pomocí *vět* jako sledu morfémů, resp. fonémů. To je jedna možnost. Jiná možnost je, že kognitivní stav interpretujeme subjektivisticky, totiž tak, že jde o něco, co je vlastní subjektu v tom smyslu, že je nepřístupné objektivnímu popisu. To se však vylučuje s *popisem*, který právě Kaplan provádí, čili tato možnost je vyloučena. Zbývá zřejmě jediná přijatelná možnost, jak kognitivní stav chápat: jako objektivní ontologickou entitu. Přijmeme-li s Tichým, že v

³⁰ Viz [17], 531.

³¹ Termín „kognitivní stav“ Kaplan neobhajuje. Zřejmě však jde o množinu proposic, které v určitém čase jedinec považuje za pravdivé.

(j) denotuje „já“ primitivní pojem po řadě Castora a Polluxe, pak je zřejmé, že když oba tvrdí (j), pak se jistě jeden z nich mýlí a druhý mluví pravdu. To v sémantice možných světů znamená, že denotují rozdílné propozice, že jimi denotované propozice jsou pravdivé v rozdílných možných světech. Jak ale potom mohou mít Castor a Pollux totožné kognitivní stavy?

Tento úvod ke Kaplanově teorii má naznačit důvody, které jej vedou k odmítnutí primitivních smyslů vyjadřovaných demonstrativy.

[...] Upřímně pochybuji, že existuje, pro každého z nás v každém případě použití slova 'já' jednotlivý, primitivní a nekomunikovatelný fregovský pojem sebe sama, jehož prostřednictvím sami sebe mlčky vyjadřujeme.³²

Kaplan tvrdí, že Fregův nekomunikovatelný smysl vyjádřený demonstrativem „já“ je to, čemu ve své teorii říká „charakter“. Bude ale lépe, vezmeme-li Kaplanovu teorii po pořádku.³³

Kaplan nejprve stanoví dva „zřejmé“ principy, na kterých je jeho teorie založena.

Princip 1. *Referent čistě indexického výrazu závisí na kontextu a referent demonstrativa závisí na připojené demonstraci.*

Pronesou-li dva lidé „já“, referují k rozdílným osobám. Demonstrativa „toto“, „on“ atd. lze korektně použít při referenci k čemukoliv tak, že na objekt (*demonstratum*) prostě ukážeme prstem.

Princip 2. *Indexické výrazy, čisté (pure) i demonstrativní, jsou přímo referenční.*³⁴

Výraz 'přímo referenční' Kaplan používá pro výraz, jehož referent, jakmile je určen, je fixován pro všechny možné situace; referent je tedy *de facto* propozičním obsahem (teorie PR). Kaplanova teorie se tak týká pouze těch indexických výrazů (demonstrativ), které při aktuálním použití neselhávají v určování referentu. Co má Kaplan na mysli „možnou situací“? Podle toho, co říká, jde o to, čemu se běžně říká *stav věcí*, tedy ontologický protějšek proslovené věty, který odpovídá za její případnou pravdivost;

³² Viz [17], 533.

³³ Letmo byla Kaplanova teorie zmíněna v kapitole 4.1.2.

³⁴ Viz [17], 492. Kaplan vysvětluje, co míní „přímo referenční“ singulárních termínů, takto: „Sémantický rys, který bych chtěl zdůraznit tím, že nazývám nějaký výraz *přímo referenčním*, nespočívá ve *faktu*, že označuje tentýž objekt ve všech situacích, ale ve *způsobu*, jakým označuje objekt v libovolných situacích. Takový výraz je *prostředkem přímé reference*. To neimplikuje, že nemá žádná konvence fixovaná sémantická pravidla, která určují jeho referent v každém kontextu použití; zcela opačně. Existují sémantická pravidla, která určují referent v každém kontextu použití — ale to je vše. *Pravidla neposkytují komplex, který společně se situací valuače vydá objekt. Poskytují právě objekt.*“ *Ibid.*, 495.

situace u Kaplanů obvykle obsahuje možný stav (historii) světa, čas, a možná i jiné charakteristiky. Takovou možnou situaci (valuace) Kaplan striktně odlišuje od možných případů *použití* výrazu, které nazývá kontexty. Přímou referenční termín – indexický výraz – (viz **Princip 2**) může označovat odlišné objekty v odlišných kontextech. Ale při valuaci toho, co bylo řečeno v daném kontextu, bude pro tuto valuaci ve všech situacích relevantní pouze jediný objekt: „nejen že *se ukazuje*, že tato složka určuje tentýž objekt ve všech situacích, ale tímto objektem je právě tato složka (která tak odpovídá rigidnímu designátoru)“. Dodejme, že rigidnímu designátoru v Kripkově smyslu.

K čemu distinkce situace – kontext? Kaplan se chce vyhnout konfliktu mezi Principy 1 a 2. Každý kontext má mluvčího (*ego – hic – nunc*), nikoli však situace (stavy věcí). Vezměme větu

(Já) neexistuji.

V jaké situaci je taková věta pravdivá? V takové, kdy mluvčí neexistuje. Takže **Princip 2** určuje případy použití – kontexty, nikoli stavy věcí, označené větami s indexickými výrazy.

Výše zmíněné principy, spojíme-li je konjunktivně, implikují, že věta s indexickými výrazy má tři druhy významu. Prvním druhem významu výrazu je jeho extenze. Druhým druhem významu výrazu je jeho *obsah*:³⁵ jestliže po Laubenově vzoru dva lidé pronesou větu „[Já] Byl jsem zraněný“, pak je jisté to, co se v obou případech říká, rozdílné, protože se to *může* lišit v pravdivostní hodnotě. To co věta s demonstrativem (obecně: s indexickým výrazem) říká, nazývá tedy Kaplan *obsah*. Obsah věty s indexickým výrazem je u Kaplanů to, čemu se obvykle říká *propozice*.³⁶ Obsah chápe Kaplan jako to, co je vyjadřováno jakýmkoliv kategorematickým výrazem jazyka: obsah určité deskripce, predikátu ... a také indexického výrazu.

[...] jsou to právě kontexty, které jsou v situacích valuace valuovány. Je-li obsahem *propozice* (tj. obsah věty, zahrnutý do kontextu), výsledek valuace bude pravdivostní hodnota. Výsledek valuace obsahu singulárního termínu v nějaké situaci bude nějaký objekt ('relevantní objekt'). Obecně, výsledek

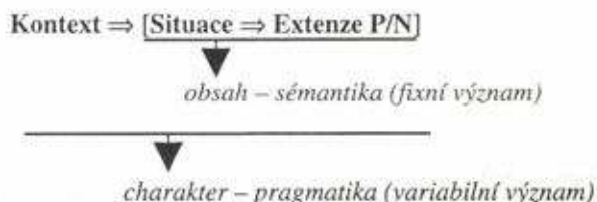
³⁵ *Ibid.*, 500.

³⁶ Mohlo by se zdát, že tento rys sdílí indexické výrazy „já“, „on“ atd. s určitými deskripcemi. Taková souvislost je však jen povrchní: máme-li větu „Já jsem český bubeník“ a „Český prezident je český bubeník“, pak je zřejmé, že zatímco ta první nabízí pouze *pragmatické* vodítko (pronesení té věty) pro to, abychom našli referent, pak ta druhá věta nabízí vodítko *sémantické* – ta věta prostě může být napsána kdykoli a kdekoli a my známe kroky, které musíme podniknout, abychom zjistili její aktuální pravdivostní hodnotu. Proto první věta *nedenotuje* *propozici*, zatímco ta druhá věta ano.

valuace obsahu dobře utvořeného výrazu α v nějaké situaci bude příslušná extenze pro α (tj. pro větu pravdivostní hodnota; pro singulární termín individuuum; pro n -místný predikát množina n -tic individuí atd.). To naznačuje, že obsah můžeme reprezentovat funkcí ze situací valuace do příslušné extenze. Carnap takové funkce nazval *intenzemi*.³⁷

To je poněkud v rozporu s Kaplanovým prohlášením, že obsahem indexického výrazu je jím označený referent, neboť intenze obsahu by podle citované pasáže byla konstantní funkce. Takže jsme se v kaplanovské reprodukci dostali k fixnímu obsahu, takovému, který je reprezentován konstantní funkcí. Všechny přímo referenční výrazy (jakož i všechny rigidní designátory) mají fixovaný obsah.

Třetí druh významu, spjatý s indexickými výrazy, je *charakter*: množina jazykových konvencí, které determinují obsah daného výrazu v jakémkoliv kontextu.³⁸ Protože je charakter množina jazykových konvencí, lze jej podle Kaplana považovat za *význam* v tom smyslu, že je znám kompetentnímu mluvčímu daného jazyka. Charaktery jsou v Kaplanově koncepci reprezentovány funkcemi z možných kontextů do obsahů. Resumé je tedy takové. Obsahy a charaktery jsou u Kaplana obecně reprezentovány funkcemi podle následujícího schématu,³⁹ ve kterém se vyskytují termíny, známé z intenzionálních logik: termín „situace“ lze chápat jako proměnnou možných světů (časových okamžiků).

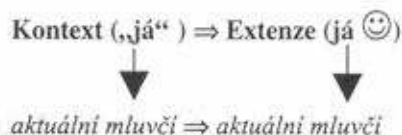
Ze schématu je jasné, že obsah [tedy funkce Situace \Rightarrow Extenze] věty s indexickým výrazem variuje s kontextem. Obsah je zde reprezentován logickým typem proposice, tedy funkcí z možných stavů věcí do pravdivostních hodnot. (Obsah i charakter *neindexických* vět je samozřejmě konstantní.)

³⁷ Viz [17], 501.

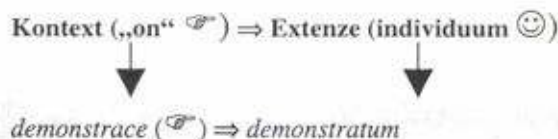
³⁸ *Ibid.*, 505.

³⁹ *Ibid.*, 506.

Přímou referencí jednotlivých indexických výrazů, resp. demonstrativ jako je „já“, „on“ atd., ovšem Kaplan nemá na mysli to, že významem těchto výrazů je prostě ten objekt, ke kterému je právě teď referováno. To by nekorespondovalo s jeho zavedením *charakteru* jakožto významu těchto výrazů. Charakter (tedy význam) jednotlivých indexických výrazů je právě funkce z kontextů do extenzí (tato funkce nahrazuje fixní obsahy). Význam (obsah, který nahrazuje fixované charaktery) *neindexického* výrazu je funkce ze situací do extenzí. Pro přehlednost tento rozdíl uvedu schematicky: reprezentace významu (tedy *charakteru*) indexického výrazu, např. „já“ vypadá takto:

pro demonstrativum „on“ (a obecně pro všechna demonstrativa) je kaplanovská reprezentace významu těchto výrazů následující:

Z těchto schémat je zřejmé, že intenze indexického výrazu je funkce, která přiřazuje každému indexickému výrazu extenzi při každém pronesení tohoto výrazu. Pronesením výrazu se myslí kontext. Co přesně je kontext? Jsou to souřadnice pronesení daného indexického výrazu, tedy jeho výskyt. Obecně řečeno $i = (w, t, p, a, \dots)$, kde indexický výraz má mnoho *souřadnic*: například w je *svět*, t je *čas*, $p = (x, y, z)$ je (3-dimenzionální) *poloha* ve světě, a je činitele (*agent*), resp. mluvčí atd. (viz Montague). Kaplan navrhuje pracovat pouze s tzv. vlastními (*proper*) indexickými výrazy:

Nechť je třída indexů zúžena tak, aby jako své složky obsahovala pouze *vlastní* indexické výrazy - totiž takové $\langle w, x, p, t \rangle$, že ve světě w je umístěno x v místě p a čase t . Takový krok mohl být zamýšlen už původně, protože nevlastní indexické výrazy jsou jako nemožné světy; *nemohly* by totiž

existovat žádné takové kontexty a tudíž nemá smysl ohodnocovat extenze výrazů ve vztahu k nim.⁴⁰

Co má Kaplan nevlastními indexickými výrazy na mysli? Selhání v referenci. Uvažuje větu

(va) [Já] Jsem nyní zde.

Je zřejmé, že pro mnoho indexů – tj. pro mnoho čtveřic $\langle w, x, p, t \rangle$, kde w je možný svět, x je osoba, p je místo a t je čas – bude věta (va) nepravdivá. Ve skutečnosti je (va) pravdivá pouze vzhledem k těm indexům $\langle w, x, p, t \rangle$, kde ve světě w je x umístěno v p v čase t . Takže věta (va) – pronesena 16. 6. 1999 v 15¹⁵ hod. v Brně Prokopem Bubnem, dospívá v příslušném světě ke stejné pravdivostní hodnotě jako pravdivá věta

(va*) Prokop Buben je 16. 6. 1999 v 15¹⁵ hod. v Brně.

Věta (va*) je empirická stejně jako věta (va). Potíž je v tom, že věta (va) je na rozdíl od věty (va*) univerzálně pravdivá (Materna mluví o „pragmatické tautologii“): věta (va) prostě nemůže být pronesena jako nepravdivá. (Otázka „Ty jsi tady?“ přichozímu je pokládána za rétorickou právě z tohoto důvodu.) Ovšem věta (va*) pragmatickou tautologii jistě není (ve skutečnosti není ani důvod ji považovat za pragmatickou). Jestliže se tedy uvažují pouze ty indexy, které neselhávají v referenci – pouze *vlastní* indexy – pak je věta (va) uznána jako logicky pravdivá:

(va**) \Box [Já] Jsem nyní zde.

Protože pronesená věta (va) je pravdivá v každém vlastním indexu, je věta (va**) také pravdivá v každém vlastním indexu a tudíž je také logicky pravdivá (podle principu modální generalizace jestliže $\vdash \varphi$, pak $\vdash \Box\varphi$). Avšak pozor – věta (va**) nejen že není logicky pravdivá, nýbrž je logicky nepravdivá, neboť jistě není pravda, že je nutné, aby byl mluvčí právě na místě, na kterém *náhodou* je.⁴¹ Potíž, která se zde ukazuje, spočívá podle Kaplana v pokusu sjednotit kontext se situací: ukazatele $\langle w, x, p, t \rangle$, které reprezentují kontexty, musí být pouze takové, aby byla věta (va) pravdou podle (kaplanovské) logiky indexů, ale ukazatele, které reprezentují situace, musí obsahovat i jiné ukazatele, aby věta (va**) logickou pravdou *nebyla*.

⁴⁰ *Ibid.*, 509.

⁴¹ „Všechny logické pravdy jsou analytické, mohou se však stát nepravdivými, když jim představíte ' \Box '“ *Ibid.*, 540.

Proto Kaplan postuluje systém dvojitého indexování, aby tak reprezentoval konceptuální diferenci mezi kontextem a situací: jeden index pro kontext, druhý pro situaci. Takže lze uzavřít:

Držitelé logické pravdivosti a nahodilosti jsou odlišné entity. Je to charakter (token), který je logicky pravdivý tím, že produkuje pravdivý obsah v každém kontextu. Ale je to obsah (propozice), který je kontingentní nebo nutný.⁴²

Samozřejmě je Kaplanův systém komplikovanější, na ukázkou analýzy indexických výrazů je však tato kapitola postačující.

V intencích článku lze položit otázku, nakolik je Kaplanova analýza demonstrativ (potažmo indexických výrazů) adekvátní Fregovým ontologickým kritériím, jak je stanovil ve stati *Myšlenka*. Zde můžeme Kaplanovu přímou referenci singulárních výrazů (vlastně přímou referenci prostřednictvím gramatikou fixovaného pravidla) srovnat s Tichého zavedením primitivních smyslů. Přijmeme-li Fregovy základní argumenty, kterými zavádí myšlenku jako ve všech složkách abstraktní („věcnou“) entitu, pak lze uzнат jako teoreticky adekvátní řešení Tichého. Kaplanovo nahrazení případného smyslu, který by měl ve větě vyjadřovat indexický výraz, gramatickým pravidlem, jež zajišťuje ve všech případech úspěšnou referenci, je zjevně Fregovu pojetí vzdálené. Z ontologických (pravidlo je produktem konvence, smysly jsou objektivní), jakož i epistemologických (to, co chápeme, jsou smysly vyčleňující entity, nikoli pravidla) důvodů.

4.2.6 Zalta smiřuje Frega s Kaplanem

V jednom ze svých článků⁴³ předkládá Zalta sémantický projekt, který má uvést v soulad ideje Fregovy a Kaplanovy. Obhajuje následující Kaplanovy postoje: (a) že (vlastní) jména jsou přímo referenční v tom smyslu, že k určení reference nejsou vyžadovány žádné prostředkující entity (fregovské smysly), (b) že obsah věty v daném kontextu je russelská singulární propozice, a poněkud zbytečný bod, že (c) že existuje distinkce mezi charakterem a obsahem indexických výrazů. Kaplanovský charakter je funkce z kontextu do obsahu⁴⁴, přičemž obsahem vlastního jména je jeho referent. Tedy nedvojznačná koreferenční jména (Twain – Clemens), která mají ve všech kontextech stejnou referenci, musí mít tyž „konstantní“ charakter

⁴² Ibid., 539.

⁴³ Viz [63], 455–480.

⁴⁴ Zde se na první pohled nabízí podivnost: jakou distinkci chce Zalta bodem (c) vlastně obhajovat, když rozdíl mezi nimi je dán tím, že *obsah* je hodnota funkce *charakteru*?

i stejnou kognitivní signifikanci (termín, který Zalta i Kaplan používají jako ekvivalent fregovského smyslu) na rozdíl od Frega, podle něhož se nedvojznačná koreferenční jména mohou lišit právě ve smyslech (jak už bylo uvedeno, Fregé tak vysvětluje rozdíl v kognitivní hodnotě mezi $'a = a'$ a $'a = b'$, kde $'a'$ a $'b'$ jsou jména). Shrnutí: podle Kaplana je fregovský smysl totožný s tím, co on sám nazývá *charakter*.

Kaplan interpretuje Frega tak, že cílem fregovské teorie je vyřešení „Fregova problému“,⁴⁵ Fregéán obvykle vysvětluje informativnost „demonstrativní“ rovnosti

(t) Toto [Twain] = Toto [Clemens]

pomocí odlišných smyslů *Twain* a *Clemens*. Smysly dvou výskytů zájme-na 'toto' odpovídají dvěma odlišným smyslům, reprezentovaným dvěma odlišnými jmény téhož individua, takže řešení odpovídá Fregovu – smysl levého 'toto' se liší od smyslu pravého 'toto'. Zde se ukazuje Zaltou avizovaný předpoklad o přímé referenci demonstrativ: 'toto' je v (t) zřejmě rigidní (kripkovský) designátor, ať už o tom mluví či nikoli. To je důvod, proč selhává vysvětlení Fregova problému pomocí pojmu *charakter*: Fregovi se zde prostě imputuje názor o přímé referenci takových výrazů. Zalta tuto potíž řeší zavedením pojmu *kognitivní charakter*:

Předpokládejme, že v sémantice formálního jazyka existuje množina kontextů **K**. Funkce kognitivní charakter zobrazuje vlastní jméno, relativně k individuu *i* a kontextu **k**, do abstraktního individua, které slouží jako kognitivní signifikance (fregovský smysl – pozn. R.N.) pojmenování individua *i* v kontextu **k**. Zobrazuje jméno vlastnosti (relace), relativně k *i* a **k**, do abstraktní vlastnosti (abstraktní relace), která slouží jako kognitivní signifikance pojmenování *i* v **k**. A konečně zobrazuje deskriptivní formy $(t y)\phi$, relativně k *i* a **k**, do abstraktní entity, která kóduje vlastnost být jediným ϕ .⁴⁶

Fregovský smysl není tedy v Zaltově interpretaci kaplanovský *charakter*, ale *kognitivní charakter*, definovaný pro indexické výrazy (na kontextu závislých jménech) stejně jako pro (na kontextu nezávislá) jména a deskriptivce. Tím se zároveň vysvětluje, proč se může někdo domnívat, že Twain je spisovatel, aniž se zároveň domnívá, že Clemens je spisovatel. Samozřejmě, že Zaltova interpretace Frega (prostřednictvím Kaplana) je z toho, co bylo

⁴⁵ Viz [17], 516.

⁴⁶ Zalta, E. N.: Singular Propositions, Abstract Constituents, and Propositional Attitudes. In: Almog, Joseph; Perry, John; Wettstein, Howard, *Themes from Kaplan*. Oxford University Press 1989, 468.

řečeno, Fregovi vzdálená. Proč? Rozdíl v kontextech propozičních postojů se zde vysvětluje pomocí znalostní výbavy mluvčích (individuí, které disponují rozdílnými repertoáry osvojených abstraktních individuí); to je podstata výše uvedené citace. Podle mého názoru lze Zaltovo chápání věci (význam vlastních jmen) ukázat na jednoduchém schématu:

vlastní jméno_{ik} ⇒ abstraktní individuum

Zalta se tak vzdává Fregova principu, že smysl determinuje referenci, a Kaplanovy ideje, podle které má být kognitivní signifikance (smysl) výrazu ztotožněna s jeho charakterem. Fregův princip je přitom úzce spjat s problémem, který je tématem tohoto článku. Jinde Zalta říká, že

[...] Je logicky koherentní vystavět propozici, označenou větou angličtiny, tak, že použijeme buď referenty, nebo smysly termínů dané věty. Výsledkem bude stále propozice.⁴⁷

Z tohoto pohledu je zřejmé, že Zaltovo chápání propozice je s Fregovým v rozporu. Jak však bylo řečeno výše, konstruuje Zalta singulární propozice tak, že subjektový termín denotuje abstraktní individuum (relativně k mluvčímu a kontextu).

Podívejme se, jak je užitečný jeho pojem kognitivního charakteru v souvislosti s indexickými výrazy. Na rozdíl od jmen nejsou indexické výrazy konstantní. Podle Zalty mají vedle charakteru (který variuje jejich obsah v každém kontextu) také kognitivní charakter. Zaltovský pojem kognitivního charakteru indexických výrazů však není týž jako stejný pojem pro vlastní jména. Smysl vlastního jména v propozičním postoji je spjat s historickými setkáními subjektu této zprávy s tímto jménem (relace k mluvčímu). To u indexických výrazů odpadá. Kognitivní charakter indexických výrazů taková setkání nereflektuje. Namísto toho reflektuje, že subjekt postoje, vzhledem ke kontextu *k*, jistým způsobem poznává entitu, na kterou se v kontextu *k* referuje tímto indexickým výrazem. Indexický výraz má nejen referenci vzhledem ke *k*, ale rovněž označuje něco, co je důvěrně uloženo v mysli subjektu tohoto postoje. Takto Zalta vysvětluje omyly v substitutivě ve vedlejších obsahových větách.⁴⁸

Takže: hodnota funkce kognitivního charakteru pro daný indexický výraz je, vzhledem k individuu a kontextu, abstraktní entita, která objektivuje způsob, jakým toto individuum poznává tuto referenci tohoto indexického

⁴⁷ Viz [63], 465.

⁴⁸ Ibid., 471–476.

výrazu v tomto kontextu. Zalta takto postuluje abstraktní entity, které mají sloužit jako objektivace *způsobů poznávání*, jelikož tyto způsoby kódují ty vlastnosti, jež tento obsah poznávání obsahuje. Sémantika propozičních postojů, kde vedlejší věty obsahují indexické výrazy, pracuje stejně jako sémantika vedlejších vět, které obsahují vlastní jména. Taková zpráva bude mít pouze *de re* čtení vzhledem ke kontextu, v němž všechny indexické výrazy budou označovat svůj obsah v tomto kontextu (jakožto daný svým charakterem). V závislosti na složitosti zprávy potom existují různá *de dicto* čtení, ve kterých indexické výrazy alternativně označují svůj kognitivní charakter. To se může zdát poněkud komplikované, Zalta však nabízí příklad, kterým věc osvětluje. Profesor *K*, prohlížíže školní ročenku, ukáže na obrázek studenta ěka "Domnívám se, že *on* je bubeník", načež obrátí zrak k obrázku fotbalisty v plné parádě a řekne "Nedomnívám se, že *on* je bubeník". Profesor neví, že ukázal na dva různé obrázky jednoho studenta, Prokopa Bubna. Uvažme teď dvě tvrzení profesora *K*:

(*d*) Domnívám se, že (*on*) je bubeník (ukazuje na první obrázek)

(*-d*) Nedomnívám se, že (*on*) je bubeník (ukazuje na druhý obrázek)

De re čtení vět (*d*) a (*-d*) jsou vzhledem k daným kontextům neslučitelné. Podle *de re* čtení je věta (*d*) pravdivá tehdy a jen tehdy, jestliže je profesor *K* v jistém vztahu k propozici, která vznikne vložením individua denotovaného zájmenem 'on' (vzhledem ke kontextu *k*, ve kterém je věta (*d*) pronesena) do vlastnosti, denotované výrazem 'je bubeník'. Věta (*-d*) tvrdí, že profesor *K* není v takovém vztahu k propozici, která vznikne vložením individua, referovaného zájmenem 'on' (vzhledem ke kontextu *k'*, ve kterém je věta (*-d*) pronesena) do vlastnosti, denotované výrazem 'je bubeník'. Ale zájmeno 'on' referuje jak v *k*, tak i v *k'* k Prokopu Bubnovi. Tyto propozice jsou tedy identické, následkem čehož jsou věty (*d*) a (*-d*) neslučitelné. Formální reprezentace *de re* čtení vět (*d*) a (*-d*) jsou následující:

(*d*^{*}) $[D(I, B(on))]_k$ (*re*)

(*-d*^{*}) $[-D(I, B(on))]_{k'}$ (*re*)

De dicto čtení těchto vět jsou však v Zaltově interpretaci slučitelná. *De dicto* čtení věty (*d*) tvrdí vztah mezi *K* a propozicí, která vznikne vložením abstraktního objektu, který objektivuje způsob, jakým *K* poznává Prokopa Bubna (vzhledem ke kontextu, ve kterém je věta (*d*) pronesena) do vlastnosti být bubeníkem. Abstraktní objekt je v tomto kontextu označen indexickým výrazem, a tento objekt je hodnotou funkce kognitivního charakteru inde-

xického výrazu 'on' vzhledem ke K a kontextu věty (d). Zalta reprezentuje *de dicto* čtení věty (d) takto:

$$(d^{**}) [D(I, B(\underline{on}))]_k \quad (\textit{dicto})$$

V této formulaci denotuje ' \underline{on} ', relativně ke kontextu, abstraktní individuum, které objektivuje způsob, jakým profesor K poznává Prokopa Bubna, když se dívá na první obrázek. (d^{**}) reprezentuje větu (d) tak, že je pravdivá pouze v případě, kdy je K jistým způsobem ve vztahu k propozici s abstraktní složkou.

S tímto čtením věty (d) je slučitelné *de dicto* čtení věty ($-d$) které Zalta formálně reprezentuje takto:

$$(-d^{**}) [-D(I, B(\underline{on}))]_k \quad (\textit{dicto}).$$

V této reprezentaci denotuje ' \underline{on} ' něco jiného, než co je denotováno v (d^{**}). Je tomu tak proto, že v kontextu, ve kterém je věta ($-d$) pronesena, se K dívá na jinou fotografii a poznává Prokopa Bubna odlišným způsobem. Kognitivní charakter indexického výrazu 'on' má v tomto kontextu odlišnou hodnotu, a proto bude mít singulární propozice označená vedlejší větou v ($-d^{**}$) jinou abstraktní složku než má singulární propozice označená vedlejší větou v (d^{**}). V tomto případě to umožňuje předpokládat pouze to, že $[\underline{on}]_c = [\underline{on}]_c$, nikoli že $[\underline{on}]_c = [\underline{on}]_c$, a proto nemůžeme odvodit, že pravdivost (d^{**}) je neslučitelná s pravdivostí ($-d^{**}$).⁴⁹

Z tohoto příkladu vysvitá, že Zalta se zjevně odklání od Fregova objektivismu směrem k subjektivní kognitivní výbavě mluvčích: objektivuje výsostně privátní cesty k referenci. Myslím, že takto lze chápat jeho pojem *kognitivní charakter*. Frege na druhé straně pokládal smysly za něco, co je tu objektivně k dispozici.

4.2.7 Lewisova analýza indexických výrazů

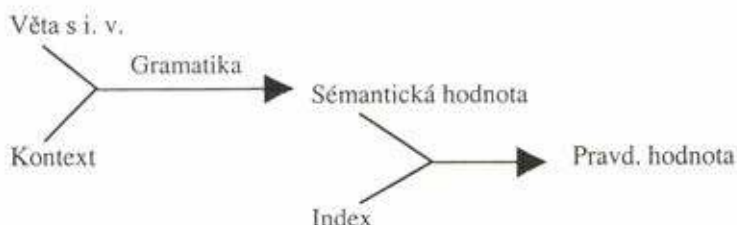
Lewis souhlasí, že pravdivostní hodnota věty s indexickým výrazem závisí jak na kontextu, tak na indexu:

Kontext je umístění – čas, místo a možný svět – kde je věta řečena. Je bezpočet rysů, determinovaných charakterem umístění. Index je n -tice rysů kontextu, ne však nutné rysů, které nejsou slučitelné v každém možném kontextu. Takže index by mohl sestávat z mluvčího, času před jeho narozením, světa, ve kterém nikdy nežil atd. Protože je nepravděpodobné, že myslíme všechny tyto rysy kontextu, na kterých závisí pravdivost, a protože je nepravděpodobné, že konstruujeme adekvátně bohaté indexy, nemůžeme se obejít ani

⁴⁹ Viz [63], 473–474.

bez indexické závislosti, ani bez závislosti na kontextu. Připsání sémantických hodnot nám musí dát relaci: věta s je pravdivá v kontextu c a indexu i , kde i nemusí být takový index, který odpovídá rysům kontextu c . Naštěstí index použitý tímto způsobem společně s kontextem nemusí dát vůbec žádné relevantní rysy kontextu; jen pohyblivé rysy, kterých je mnohem méně. [...] Index je n -tice rysů kontextu různých druhů; nazvěme tyto rysy *koordinátami* indexu. Neklademe žádné požadavky stran toho, které všechny koordináty indexu by měly být rysy jakéhokoliv jednoho kontextu. Například index, který by měl mít mezi svými koordinátami mluvčího, čas před jeho narozením a svět, ve kterém vůbec nežil. Jakákoliv n -tice věcí vhodného (*right*) druhu je index. Takže i když se nikdy nemůžeme dostat od jednoho kontextu k jinému kontextu tak, že se posune pouze jeden rys, můžeme se vždy dostat od jednoho indexu k jinému indexu tak, že se změní pouze jedna koordináta. [...] Kdekoli se pronese nějaká věta, je pronesena v nějakém jednotlivém čase, místě a světě. Pronesené tokens jsou umístěny jak ve fyzikálním časoprostoru, tak v logickém prostoru. Takové umístění nazývám kontextem. [...] Věta v je pravdivá v kontextu k tehdy a jen tehdy, jestliže v je pravdivá v k v indexu kontextu k .⁵⁰

Lewis o sémantizaci vět s indexickými výrazy říká zhruba toto: máme všeho všudy dvě možnosti, jak zachytit sémantickou (nikoli pravdivostní) hodnotu vět s indexickými výrazy. První možnost nabízí chápat sémantickou hodnotu takových vět jako proměnlivou, ale jednoduchou. Podle této možnosti je hodnota věty funkce (normálně parciální) z indexů do pravdivostních hodnot. Věta však (podle Lewise) může mít v rozdílných kontextech rozdílné sémantické hodnoty a gramatika musí vysvětlit, jak sémantická hodnota závisí na kontextu. Gramatika připsuje sémantickou hodnotu každé dvojici věta–kontext. Sémantická hodnota je tak něco, co spolu s indexem dává pravdivostní hodnotu. Lewis to ukazuje na schématu:

⁵⁰ Viz [25], 79, 85, 86, 88.

Lewisova definice pravdivosti je následující: Věta v je pravdivá v kontextu k a indexu i tehdy a jen tehdy, jestliže $H^v_k(i)$ je pravda, kde H^v_k je hodnota v v k . Věta v je pravdivá v kontextu k a indexu i tehdy a jen tehdy, jestliže $H^v_k(i_c)$ je pravda, kde i_c je index kontextu k .⁵¹

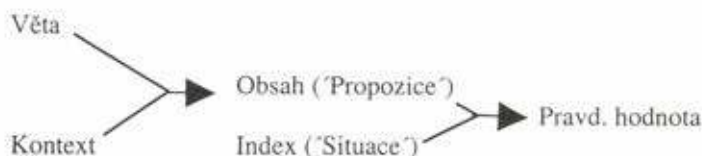
Druhá možnost je chápat sémantickou hodnotu vět s indexickými výrazy jako konstantní, ale složitou. Sémantická hodnota takové věty je funkce (normálně parciální) z kombinací kontextu a indexu do pravdivostních hodnot. Podle Lewise se zde sémantická hodnota věty od kontextu ke kontextu, na rozdíl od první možnosti, nemění, je gramatikou určena jednou provždy. Schematicky takové chápání věci vypadá takto:

Definice pravdy podle této druhé možnosti je následující: věta v je pravdivá v kontextu k a indexu i tehdy a jen tehdy, jestliže $H^v(k+i)$ je pravda, kde H^v je konstantní sémantická hodnota věty v . Věta v je pravdivá v kontextu k tehdy a jen tehdy, jestliže $H^v(k+i_k)$ je pravda, kde i_k je index kontextu k . Kombinace kontext–index lze zachytit dvěma způsoby: jako uspořádané dvojice $\langle k, i \rangle$ kontextu k a indexu i , nebo jako $(n+1)$ -tice $\langle k, i_1, \dots, i_n \rangle$, které začínají u k a pokračují koordinátami indexu i .⁵²

4.2.7.1 Lewis o Kaplanově analýze indexických výrazů

Kaplan – v Lewisově interpretaci – navrhuje chápat sémantickou hodnotu věty s indexickým výrazem jako jednoduchou, ale proměnlivou proměnnou tak, jak to bylo ukázáno výše. Čemu Kaplan říká *obsah* věty, je vlastně funkce z nemnoha indexů do pravdivostních hodnot. Schematicky:

⁵¹ Ibid., 90.

⁵² Ibid., 91.

Lewis Kaplanovi vytyká, že jeho 'obsahy' – proměnlivé, ale jednoduché – nejsou vhodně objekty pro analýzu propozičních postojů, neboť – jakožto nesložené – porušují princip kompozicionality. Lewisova výtka vychází z preteoretického pojmu 'co se říká' (*what is said*) větou v kontextu. Můžeme mít dvě věty ve dvou kontextech, jednu větu ve dvou kontextech nebo dvě věty v jednom kontextu; podle Kaplana pak hodnotíme, zda bylo nebo nebylo řečeno totéž pro obě složky dvojice věta–kontext. Kaplan má za to, že připišeme-li jednoduché, na kontextu závislé sémantické hodnoty příslušného druhu, můžeme je pak použít pro explikaci našich ohodnocení stejnosti toho, co bylo řečeno: věta v_1 říká v kontextu k_1 totéž jako věta v_2 v kontextu k_2 tehdy a jen tehdy, jestliže sémantická hodnota věty v_1 v k_1 a sémantická hodnota věty s_2 v k_2 jsou totožné. Lewisova kritika míří na tuto Kaplanovu pasáž:

Obsah výrazu je v každém případě chápán ve vztahu k danému kontextu použití. Řeknu-li tedy 'Včera jsem byl [já] uražen', pak vyjadřuji specifický obsah – totiž *to, co jsem řekl*. Vaše pronesení stejné věty, nebo moje v nějaký jiný den, by nevyjadřovalo stejný obsah. Je důležité poznamenat, že se nemění jen pravdivostní hodnota; odlišné je samo to, co bylo řečeno.⁵³

Na základě této Kaplanovy doktríny Lewis uvažuje několik příkladů:

- (1) Pronesu větu '[Já] Mám hlad.'. Vy mně současně řeknete '[Ty] Máš hlad.'. V tomto případě jsme řekli totéž.
- (2) Pronesu větu '[Já] Mám hlad.'. Vy současně řeknete '[Já] Mám hlad.'. V tomto případě jsme neřekli totéž, protože je možné, že já mluvím pravdu, zatímco vy nikoli.
- (3) 6. července 1999 řeknu 'Dnes je pondělí.'. Vy řeknete 7. července 1999 'Včera bylo pondělí.'. V tom případě jsme řekli totéž.
- (4) 6. července 1999 řeknu 'Je pondělí.'. V tomtéž kontextu bych mohl říci '6. července 1999 je pondělí.' (nebo 'Dnes je pondělí.'). Tim ale nebylo řečeno totéž: první věta je druhý den nepravdivá, zatímco ta druhá věta, je-li pravdivá, je pravdivá po všechny časy.

Podle Lewise nejsou tyto kaplanovské příklady přesvědčivé. Dokud nenabídneme speciální technický termín *významu* těchto vět, je obrat 'co se říká' nejednoznačný. Neboť v jednom smyslu tyto věty říkají totéž pro obě dvojice věta–kontext, zatímco v jiném smyslu (stejně legitimním) totéž

⁵³ Viz [17], 482.

neřikají. Zde připomínám, že v Tichého TIL je otázka významu jednoznačně zodpovězena – viz příslušná literatura.⁵⁴

Souhrn řečeného

V kapitole 4.2 byly, pomocí jejich charakteristických sémantických rysů, představeny výrazy, které jsou souhrnně nazývány *demonstrativa*. Do této třídy je zahrnuto i zájmeno 'já', i když je jeho sémantika poněkud specifická. Kapitola 4.2.1 připomíná, jak se na problém sémantiky 'já' (resp. demonstrativ) díval Frege. Kapitola 4.2.2 zevrubněji pojednává Fregovu sémantiku, neboť vlastním tématem této kapitoly je Forbesova kritická analýza fregovské sémantiky. Tato kapitola se týká také sémantiky iterativních připsání v propozičních postojích. Konstatuje se, že Forbesova analýza nevyhovuje Fregovým postulátům z jeho *Myšlenky*. Iterace a také zavedení primitivních smyslů P. Tichým je tématem kapitoly 4.2.3 Je zde řečeno, že Tichého zavedení *primitivního smyslu* je pro zaplnění mezery ve fregovské ontologii singulárních propozic akceptovatelná. V kapitole 4.2.4 je tematizována Perryho nabídka zaplnění této mezery ve Fregově sémantice. Konstatuje se, že tato nabídka opět fregovské ontologii nevyhovuje: mezeru totiž nezaplňuje nějakým smyslem, ale hodnotou demonstrativa. Tématem kapitoly 4.2.5 je známá Kaplanova teorie demonstrativ. Na závěr je porovnáno Kaplanovo řešení s řešením Tichého a konstatuje se, že to druhé může odpovídat Fregově ontologii, zatímco to první nikoli. V kapitole 4.2.6 je krátce přiblížen sémantický kompromis mezi teoriemi Frega a Kaplana, jehož autorem je E. Zalta. A opět – Zaltův pokus o smír mezi jmenovanými teoriemi končí spíše v sémantickém subjektivismu, což má s Fregovou ontologií málo společného. Tématem kapitoly 4.2.7 je stručná analýza vět s indexickými výrazy, jejíž autorem je D. Lewis. Následující oddíl 4.2.7.1 obsahuje Lewisovu krátkou kritickou poznámku o Kaplanově terminu *obsahu* vět.

5. Závěr

V článku byl podán přehled některých pokusů, jak zachytit sémantiku indexických výrazů. S odvoláním na oddíl 1. lze ze seznamu třídy indexických výrazů (☞) vypustit gramatické časy. Samozřejmě za předpokladu, že pro analýzu připustíme vysoce expresivní aparát, který pracuje s objekty typu

⁵⁴ Viz např. Materna, Pavel, Pojem jako logický objekt. *Filosofický časopis* 5/93, 843–857.

intenzí – funkcemi z možných světů-časů do objektů příslušných typů. (Empirické) věty obsahující příslovce času („včera“, „dnes“) rovněž nejsou, díky přítomnosti těchto výrazů, indexické: konstruují propozice; „nyní“ ovšem v intenzionálním pojetí indexický výraz není. Demonstrativa (prostorové indexické výrazy „tam“, „zde“, ukazovací zájmeno „toto“ a s licencí i osobní zájmeno „já“) vykazují čisté indexické rysy: věty, které je obsahují, vyjadřují propozici až ve chvíli proslovení těchto vět. Sémanticky nejednoznačná jsou vlastní jména.

K „fregovskému“ problému s vyjadřováním smyslu skutečně indexických výrazů nabídl prozatím nejpřiměřenější řešení Pavel Tichý, viz kapitola 4.1.4, zavedením pojmu *primitivní smysl*. Rovněž se zdá, že jeho pojem *konstrukce je přijatelným explicans fregovské myšlenky*.

FaVU VUT v Brně

Rybářská 13/15, 603 00 Brno

E-mail: nikdo_1962@yahoo.com

LITERATURA

- [1] ADAMS, R. M. (1979): Primitive Thisness and Primitive Identity. *The Journal of Philosophy*, vol. LXXVI, no. 1, 5–26.
- [2] ARISTOTELES (1958): *Kategorie*. FÚ ČSAV, Praha.
- [3] ARISTOTELES: *O vyjadřování*. ČSAV, Praha 1959.
- [4] BAKER, G. P., HACKER, P. M. S. (1980): *Wittgenstein – Understanding and Meaning. An Analytical Commentary on the Philosophical Investigations*. The Camelot Press Ltd., Southampton.
- [5] BEER, M. (1994): Temporal Indexicals and the Passage of Time. In: *The New Theory of Time*, Yale University Press, 87–94.
- [6] CARNAP, R. (1968): *Problémy jazyka vědy*. Svoboda, Praha.
- [7] CASTANEDA, H.-N. (1967): Omniscience and Indexical Reference. *The Journal of Philosophy*, vol. LXIV, No. 7, April 13, 203–210.
- [8] CASTANEDA, H.-N. (1968): On the Logic of Attributions of Self-Knowledge to Others. *The Journal of Philosophy* 65, 439–456.
- [9] DEJNOŽKA, J. (1996): *The Ontology of the Analytic Tradition and Its Origins*. Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- [10] ERHART, A. (1990): *Základy jazykovědy*. SPN, Praha.
- [11] FORBES, G. (1987): Indexicals and Intensionality: a Fregean Perspective. *The Philosophical Review*, XCVI, No. 1 (January), 3–31.
- [12] FREGE, G. (1966): Der Gedanke. In: *Logische Untersuchungen*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 30–54. Slovenský překlad 'Myšlienka', in: *ORGANON F 3* (1996), č. 3, 262–281.

- [13] FREGE, G. (1992): Über Sinn und Bedeutung/O smyslu a významu. In: **Scientia & Philosophia**, Praha, ss. 33–76.
- [14] FREGE, G. (1993): Letter to Jourdain (translated into English by Hans Kaal). In: **Meaning and Reference** (ed. A. W. Moore), Oxford University Press.
- [15] HUME, D. (1972): **Zkoumání lidského rozumu**. Svoboda, Praha.
- [16] KAPLAN, D. (1978): On the Logic of Demonstratives. **Journal of Philosophical Logic** 8, 81–98.
- [17] KAPLAN, D. (1989): Demonstratives. In: Almog, J.; Perry, J.; Wettstein, H.: **Themes from Kaplan**. Oxford University Press, 482–563.
- [18] KAPLAN, D. (1975): How to Russell a Frege–Church. **The Journal of Philosophy**, vol. LXXII, no. 19, 716–729.
- [19] KOLÁŘ, P. (1999): **Argumenty filosofické logiky**. Filosofía, Praha.
- [20] KOŤÁTKO, P. (1998): **Význam a komunikace**. Filosofía, Praha.
- [21] KRETZMANN, N. (1966): Omniscience and Immutability. **The Journal of Philosophy**, vol. LXIII, No. 14, 409–421.
- [22] KRIPKE, S. (1990): **Naming and Necessity**. Blackwell Ltd., Oxford.
- [23] KÜNNE, W. (1982): Indexikalität, Sinn und propositionaler Gehalt. **Grazer Philosophische Studien** Vol. 18, 41–74.
- [24] LEECH, G. (1981): **Semantics**. Penguin Books, Suffolk.
- [25] LEWIS, D. (1981): Index, Context, and Content. In: **Philosophy and Grammar**. D. Reidel Publishing Company, Dordrecht, 79–100.
- [26] MACKIE, J. L. (1958): „This“ as a Singular Quantifier. **Mind** 67, No. 268, 522–526.
- [27] MATERNA, P.; PALA K.; ZLATUŠKA J. (1989): **Logická analýza přirozeného jazyka**. Academia, Praha.
- [28] MATERNA, P. (1995): **Svět pojmů a logika**. Filosofía, Praha.
- [29] MATERNA, P. (1998): **Concepts and Objects**. Acta Philosophica Fennica, Vol. 63, Helsinki.
- [30] MATERNA, P. (1998): Pragmatic Meaning. In: **The Logica Yearbook 1997**, Timothy Childers (ed.), Filosofía, Praha.
- [31] MELLOR, D. H. (1994): The Unreality of Tense. In: **The New Theory of Time**, Yale University Press, 163–176.
- [32] MILL, J. S. (1843): **A System of Logic**, London.
- [33] MORRIS, Ch. (1946): **Signs, Language and Behavior**. George Braziller, Inc., New York.
- [34] NEF, F. (1986): Que Signifiant les Propositions?. In: **Grammaire, Sujet et Signification**, L'Harmattan, Paris, 37–57.
- [35] OAKLANDER, N. (1994): Introduction: McTaggart's Paradox and the tensed Theory of Time. In: **The New Theory of Time**, Yale University Press, 157–163.
- [36] PALEK, B. (1989): **Základy obecné jazykovědy**. SPN, Praha.
- [37] PALEK, B. (1997): **Sémiotika**. Karolinum, Praha.
- [38] PEREGRIN, J. (1999): **Úvod do teoretické sémantiky**. MU Brno 1994; revidované vydání Karolinum, Praha.
- [39] PERRY, J. (1977): Frege on Demonstratives. **The Philosophical Review**, LXXXVI, No. 4 (October), 474–497.
- [40] PERRY, J. (1993): **The Problem of Essential Indexical**. Oxford University Press.
- [41] QUINE, W. v. O. (1965): **Word & Object**, MIT Press, Cambridge (Mass.).
- [42] REICHENBACH, H. (1947): **Elements of Symbolic Logic**. Macmillan, New York.
- [43] RUSSELL, B. (1948): **Human Knowledge, Its Scope and Limits**. Allen & Unwin Ltd., London.
- [44] RUSSELL, B. (1967): **Logika, jazyk a věda**. Svoboda, Praha.

- [45] RUSSELL, B. (1975): **Zkoumání o smyslu a pravdivosti**. Academia, Praha.
- [46] SEARLE, J. R. (1967): Proper Names. In: P. F. Strawson (ed.): **Philosophical Logic**. Oxford University Press, 89–96.
- [47] SMITH, Q. (1994): Temporal Indexicals. In: **The New Theory of Time**. Yale University Press, 94–104.
- [48] SOUSEDÍK, S. (1989): **Jan Duns Scotus – Doctor Subtilis**. Vyšehrad, Praha.
- [49] SPRIGGE, T. L. S. (1977): Spinoza and Indexicals. **Inquiry**, vol. 40, No. 1, 3–22.
- [50] STALNAKER, R. C. (1984): Pragmatics. **Inquiry**. The MIT Press, London.
- [51] STRAWSON, P. F. (1992): On Referring. **Mind** 59, 1950, 320–344; slovenský překlad in: **Filozofia prirodzeného jazyka**. Archa, Bratislava.
- [52] ŠMILAUER, V. (1972): **Nauka o českém jazyku**. SPN, Praha.
- [53] TER MEULEN, A. G. B. (1994): Demonstratives, Indications and Experiments. **The Monist**, vol. 77, n. 2, April, 239–257.
- [54] TICHÝ, P. (1980): Logic of Temporal Discourse. **Linguistic and Philosophy** 3, 343–369.
- [55] TICHÝ, P. (1986): Frege and the Case of Missing Sense. **Grazer Philosophische Studien**, vol. 27, 27–48.
- [56] TICHÝ, P. (1986): Indiscernibility of Identicals. **Studia Logica** 45, 257–273.
- [57] TICHÝ, P. (1988): **The Foundations of Frege's Logic**. De Gruyter, Berlin & New York.
- [58] TICHÝ, P. (1994): The Myth of Non-Rigid Designators. **From a Logical Point of View** 2, 20–30.
- [59] TICHÝ, P. (1996): **O čem mluvíme?**, Filosofia, Praha.
- [60] TICHÝ, P. (1998): Konstrukce jako předmět matematiky. In: **Filosofický časopis** č. 2, 231–243.
- [61] WITTGENSTEIN, L. (1993): **Filosofická zkoumání**. FÚ AV ČR, Praha.
- [62] WITTGENSTEIN, L. (1993): **Tractatus Logico-Philosophicus**. Svoboda – Libertas, Praha.
- [63] ZALTA, E. N. (1989): Singular Propositions, Abstract Constituents, and Propositional Attitudes. In: Almog, J.; Perry, J.; Wettstein, H., **Themes from Kaplan**. Oxford University Press, ss. 455–480.
- [64] ZOUHAR, M. (1997): Zmysel a denotát indexických výrazov. In: **ORGANON F** č. 3, 246–263.